

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

DOI: 10.31319/2709-2879.2023iss2(7).293534pp7-14
УДК 330.341.1

Гончаренко О.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, академік АЕНУ, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро
ORCID ID: 0000-0001-6410-4966
e-mail: Oksana_goncharenko@ukr.net

Тимошук В.В., аспірант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро
ORCID ID: 0009-0006-8901-2543
e-mail: tymoshchuk.v.v@dsau.dp.ua

Honcharenko Oksana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Economics Department, Dnipro State Agrarian and Economic University
Tymoshchuk Vasyi, Postgraduate student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

INSTITUTIONAL ASPECT INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Обґрунтовано інституціональні детермінанти інноваційної модернізації агропромислового виробництва.

Встановлено, що трансформаційними особливостями вітчизняної агросфери стали: монокультурне агропромислове виробництво, його структурна деформація, посилення деградації земельних та водних ресурсів, зростання залежності агровиробників від імпорту ресурсів для виробничого процесу і скорочення чисельності сільських працівників та населення сільських громад.

Аргументовано, що трансформаційні перетворення агропромислового виробництва мають бути орієнтованими на масштабні модернізаційні зміни виробничого процесу за умов відтворення родючості земель, покращення якісних характеристик харчових продуктів, розширення наявного експортного потенціалу аграрної продукції і частки конкурентоспроможної продукції.

Обґрунтовано, що інституціональне забезпечення інноваційної модернізації агропромислового виробництва має супроводжуватися формуванням ефективних базисних і спеціальних інститутів та інституцій, що відповідатимуть критеріям системності при їх включенні в ієрархічну структуру норм та інститутів інноваційного спрямування.

Визначені стратегічні орієнтири інноваційної модернізації агропромислового виробництва: запровадження мотивів та стимулів для структурних змін аграрного виробництва, активізація розвитку малих форм господарювання, інтеграція виробничих процесів, використання конкурентних переваг.

Ключові слова: агропромислове виробництво, модернізація, інноваційний розвиток, інституціональне забезпечення, інститут, інституція, трансформація.

The institutional determinants of innovative modernization of agricultural production are substantiated.

It is established that the transformational features domestic agricultural production are monoculture agricultural production, its structural deformation, increased degradation of land and water resources, growing dependence of agricultural producers on imported inputs for the production process, and a reduction in the number of rural workers and the population of rural communities.

It is argued that transformational changes in agro-industrial production should be focused on large-scale modernization changes in the production process in terms of restoring land fertility, improving the quality characteristics of food products, expanding the existing export potential of agricultural products and the share competitive products.

It is established that the threats to the recovery of agricultural production are the narrowing of the domestic consumer market; reduction of the purchasing power of the population with a decrease in its number; reduction and blocking of exports of agricultural products; rising costs of material resources and rising costs of agricultural products and food prices.

It is substantiated that institutional support for the innovative modernization of agro-industrial production should be accompanied by the formation of effective basic and special institutions and institutions that meet the criteria of systematicity when they are included in the hierarchical structure of norms and institutions of innovation.

It is emphasized that the institutional support for innovative modernization should implement the following key tasks: ensuring a favorable investment climate for attracting financial resources to processing enterprises and the formation of local regional structures with low capacity for processing agricultural raw materials; creating conditions for the inclusion of agricultural producers in global value chains.

Institutional interventions should be aimed at stimulating the diffusion and development of product innovations; supporting and shaping organizational structures for vertical and horizontal integration; supporting and shaping organizational frameworks for vertical and horizontal integration; and restructuring forms of state support for agricultural production.

The strategic guidelines for the innovative modernization of agro-industrial production are defined: introduction of motives and incentives for structural changes in agricultural production, intensification of the development of small forms of management, integration of production processes, and use of competitive advantages.

Key words: *agro-industrial production, modernization, innovative development, institutional support, institution, institution, transformation.*

JEL Classification: *E61; O31*

Постановка проблеми. Модернізаційні трансформації вітчизняного аграрного сектору вочевидь детермінуватимуться глобальними трендами та онтологічними особливостями функціонування українського агросектору, зокрема, кліматичними змінами, виснаженням наявного природоресурсного потенціалу агровиробництва; розширенням корпоративного впливу й концентрацією власності та контролю в аграрній сфері; посиленням вимог до біобезпеки й екологічних стандартів продукції; змінами споживчих переваг до харчування у напрямку рослинницької білкової продукції; коливанням цін продовольчих ринків й ринків ресурсів аграрного виробництва; міграцією трудового потенціалу і самого сільського населення.

Беззаперечним можна вважати той факт, що стратегічним вектором для національної економіки та її аграрної сфери є інноваційний розвиток. Пovoєнний шлях відновлення й подальше зростання агропромислового виробництва, стан продовольчого забезпечення населення обумовлюють обґрунтування та реалізацію довгострокових завдань розвитку на засадах інноваційної модернізації. В той же час, сучасний стан галузі та економіки потребують одночасного врахування та вирішення завдань короткострокового, середньострокового, довгострокового розвитку.

Інституціональне забезпечення інноваційних стратегій в онтологічному вимірі відбувалось в світовій економіці на засадах *Програми відновлення Європи* при реалізації завдань «плану Маршалла», що дозволило ефективно втілити реформи аграрної сфери у ФРН,

Італії, Японії, Ізраїлі. Програмними документами передбачався дієвий перелік заходів інституціонального впливу, спрямований на створення нових робочих місць, реалізацію експортоорієнтованих завдань економіки, збільшення зовнішнього фінансування і залучення додаткових ресурсів тощо. В той же час, успіх від втілення запланованих регулюючих інструментів визначався рівнем інституціональної системності та повнотою врахування властивих для певної господарської системи економічних, соціальних, ментальних, культурних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий економічний дискурс, що орієнтований на дослідження відтворювальної динаміки соціально-економічних систем, потребує наукового підходу й адекватної предмету дослідження методології, що наблизить до визначення сутності процесів, які відбуваються в економіці; з'ясування зв'язків з іншими соціальними та економічними явищами; виявлення закономірностей суспільного розвитку і специфічних особливостей їх реалізації в умовах сьогодення. Подібна спрямованість наукового дослідження сприятиме обґрунтуванню траєкторії розвитку національної економіки, її галузей з урахуванням глобальних тенденцій і можливостей реалізації ресурсного потенціалу.

Визначення трендів постіндустріального розвитку світового господарства активізувало дослідження інструментарію і рушійних сил інноваційної модернізації економічної системи, що отримало розвиток в наукових роботах В. Вишневського, А. Гриценка, В. Дементьєва, А. Гейця, А. Чухна [1-2; 5] та інших. Специфіку відтворювального процесу та потенціал інноваційної модернізації вітчизняного агропромислового виробництва досліджували М. Малік, Л. Молдаван, К. Прокопенко, П. Саблук, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська [3; 6-7].

Системний базис для обґрунтування впливу елементів інституціонального регулювання на інноваційну динаміку економічної системи було сформовано в роботах В. Дементьєва, Д. Норта, Дж. Ходжсона, Й. Шумпетера [1;8-9]. Сучасний етап досліджень інноваційної проблематики характеризується різноспрямованістю методологічних інструментів й спробами конкретизації елементів інституціонального регулювання інноваційної динаміки.

При значному теоретичному доробку, присвяченому модернізаційним трансформаціям економік, їх структурним перетворенням, особливостям регулювання, залишаються достатньо дискусійними окремі сутнісні і практичні аспекти модернізаційних змін агропромислового виробництва; його інституціонального забезпечення, що актуалізує важливість і обумовлює перспективність проведення подальших наукових досліджень проблематики.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження інституціональних складових інноваційної модернізації агропромислового виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У довоєнні часи стан модернізаційного потенціалу вітчизняного агропромислового виробництва можна було визначати обсягом та рентабельністю наявного виробництва і його експортними можливостями, а масштабний модернізаційний процес й техніко-технологічне оновлення були переважно доступними для крупних виробників зернових і технічних культур та товаровиробників продукції птахівництва [6, с.29-30]. Даний процес не мав комплексного характеру і концентрувався, переважно, на отриманні виробничої та економічної результативності при суттєво меншій увазі до екологічних й соціальних чинників.

На глобальні виробничі і збутові ланцюжки створення вартості припадає майже 50 % обсягів світової торгівлі. Перевагою для країн з трансформаційною економікою, від включення сільськогосподарських товаровиробників до подібних процесів є перспективи підвищення продуктивності за рахунок переорієнтації з сировинного експорту на продаж обробленої товарної продукції. Окрім того, можна спрогнозувати позитивний вплив від розширення присутності в агропродовольчому глобальному ланцюгу на структурні перетворення національної економіки, адже це пришвидшуватиме перехід від домінуючої аграрної спрямованості, з переважанням в експорті сировинної продукції, до суспільного господарства, яке базується на продукуванні послуг, які властиві постіндустріальній економіці.

Експертами Світового банку визначено, що зростання на 1 % частки участі виробників в глобальних ланцюгах дозволяє підвищувати дохід на душу населення в країні більш як на 1 %, що фактично вдвічі більше, чим можливості традиційної торгівлі. Це також здатне

скоротити масштаби бідності і створить робочі місця у більш продуктивних сферах обробної промисловості і послуг [10]. Національна економіка, у довоєнний період, не характеризувалася високою часткою у структурі експорту поглибленої переробки. Незначне зростання частки продукції, орієнтованого на внутрішній ринок плодоовочевого господарства, не забезпечило розширення участі вітчизняних виробників у глобальних процесах, адже запропонована проміжна продукція (томатна паста, соки і їх концентрати, плодове і ягідне пюре, заморожені овочі, фрукти) у деяких країнах часто використовувалася як сировинний матеріал для подальшого виробництва й експорту продуктів більш поглибленої переробки.

Висока частка створеної експортної сировини відбиває трансформаційну особливість вітчизняного агровиробництва і також створює додану вартість. Разом з тим, ціни на сировину є більш волатильними, а такий вектор розвитку агропромислового виробництва не відповідає глобальним трендам та принципу сталого господарювання. Так додана вартість, сформована у сільському господарстві з 2001 року по 2015 рік збільшилася фактично у 2 рази, а із розрахунку на 1 зайнятого у 9 разів, що підтверджує поступальний характер залучення аграріїв до глобального виробничого процесу і важливість орієнтації на світовий ринок. В той же час, подібні позитивні трансформації відбувалися паралельно із розширенням глобальної спеціалізації аграрного сектора, де почало переважати монокультурне сільськогосподарське виробництва, виникла структурна деформація, посилилась деградація земельних і водних ресурсів, зростає залежність виробників від імпортованих ресурсів для виробничих процесів і скоротилася чисельність сільських працівників та населення сільських територій.

Українські сільськогосподарські товаровиробники, які представляють крупний аграрний бізнес переважно інтегровані до глобального процесу виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, але у довоєнний час їх представництво поширювалося тільки на сферу рослинництва, його сировинний сегмент та первинну переробку. Експортні товарні операції здійснювалися безпосередньо посередниками або за їх допомогою. Диверсифікація аграрного виробництва та додатковий обсяг інвестицій у розвиток поглибленої переробки стримується відсутністю нагальних потреб через високі ціни на аграрну продукцію сировинного напрямку і достатньо високим і доволі стабільним попитом на глобальному ринку.

Повоєнна відбудова аграрної сфери має бути орієнтованою на повномасштабні модернізаційні зміни виробничих процесів за умов збереження і відтворення родючості сільськогосподарських земель, покращення якості харчових продуктів, розширення наявного експортного потенціалу сільськогосподарської продукції і сегменту високоякісної й конкурентоспроможної продукції. Безперечно подібні зміни у повоєнних умовах розвитку можуть бути реалізованими тільки на умовах запровадження інноваційних технологій, цифровізації процесів, що сприятиме зростанню продуктивності та економічної ефективності аграрного виробництва, зниженню виробничих витрат та сформує передумови для масштабування виробництв з поглибленою переробкою аграрної продукції.

Інноваційній модернізації властиві революційні (радикальність змін, системність зрушень, тотальний характер, нелінійність) і еволюційні (незворотність динаміки, поступальний і циклічний характер, прогресивність) ознаки (рис. 1). Цілеспрямованість зазначеному процесу надає вплив екзогенних факторів (глобалізація, інститут держави, ринковий механізм, суспільство) та ендогенних (створене інституціональне середовище). Динамічність процесу інноваційної модернізації забезпечує ієрархічна структура та дія сформованих норм та інститутів, що відображає рівень інституціоналізації даного процесу.

Інституціональне забезпечення процесу інноваційної модернізації має реалізувати наступні ключові завдання:

- 1) забезпечити сприятливий інвестиційний клімат для залучення фінансових ресурсів та інвесторів до переробних підприємств (наприклад, у харчопереробну галузь) і формування локальних регіональних структур з невеликою потужністю для переробки сільськогосподарської сировини, які здатні здійснювати середні й малі агропідприємства;

- 2) сформувані умови для включення вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників до глобальних ланцюгів створення вартості, що інтегрують локалізовані у різних регіонах та країнах стадії й складові процесів перетворення аграрної сировини у кінцеву

продукцію і навколо яких сконцентроване міжнародне виробництво, зовнішні торгівельні операції, інвестиційні ресурси. В даному аспекті, важливими видаються заходи, які сприятимуть процесу переміщення вітчизняних аграрних виробників до процесу, орієнтованого на поглиблену переробку продукції. Важлива роль тут належить малому й середньому агробізнесу, їх об'єднанням, що можуть потрапляти у вже існуючі ланцюжки й структури або засвоювати нові продуктові ланцюги (плодоовочевий, органічний, птахівницький, нішевого виробництва), а також українським товаровиробникам ресурсного та матеріального забезпечення аграрного господарства (добрива, насіннєвий матеріал, засоби для захисту рослин і тварин, біологічні добавки, сільськогосподарська техніка). У довгостроковому періоді зазначені заходи здатні сприяти оптимізації структури сільськогосподарського виробництва і збільшувати частку високотехнологічних виробництв, а також підвищувати зайнятість.

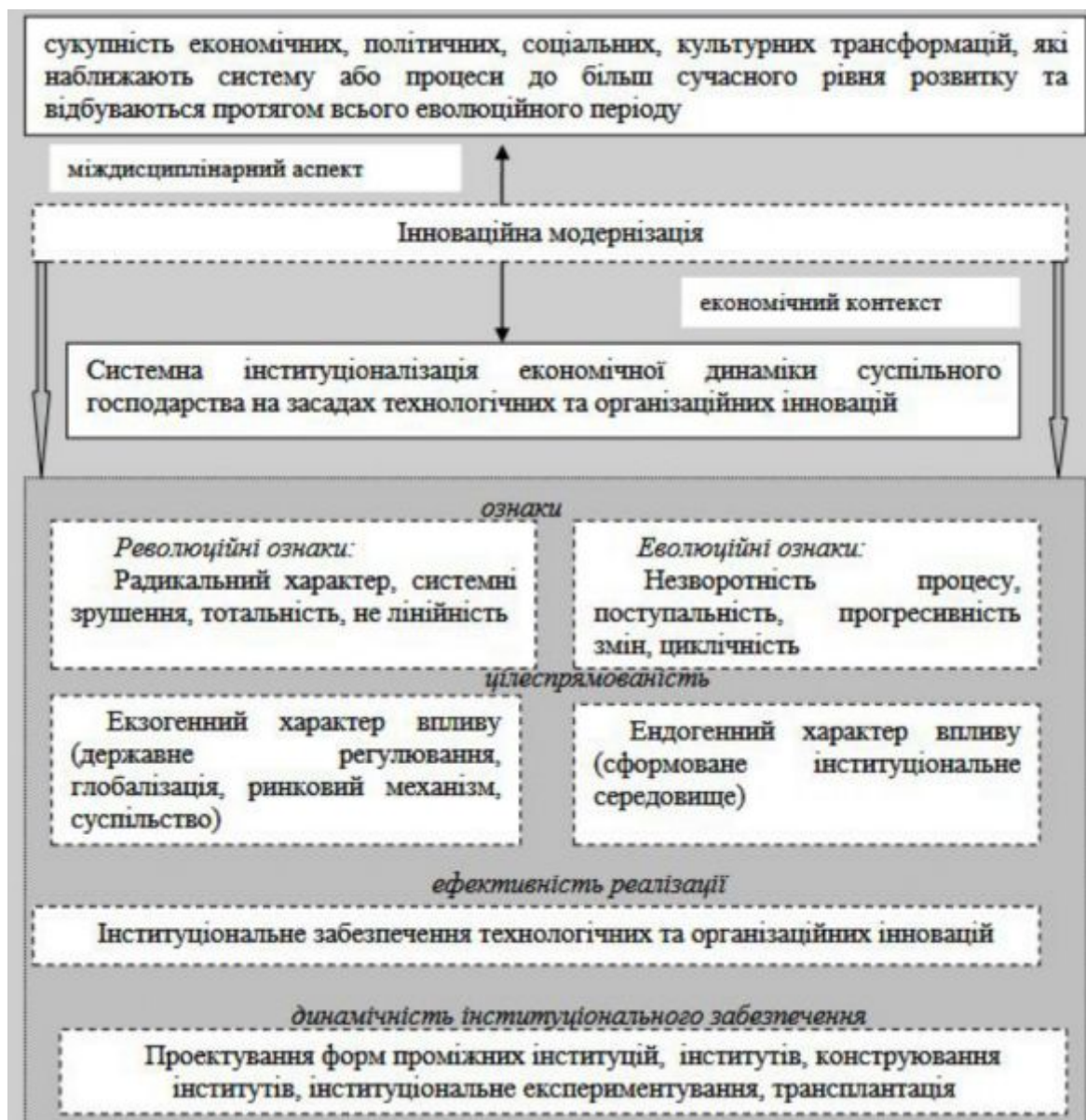

Рис. 1. Структурно-логічна схема сутнісного змісту та системоутворюючі фактори інноваційної модернізації

Джерело: розробка авторів

3) з метою оптимізації структурних трансформацій в агросфері важливим вбачається проведення оцінки і прийняття заходів для спрямування на ринки, що надають потенційні можливості для нарощування обсягу доданої вартості;

4) стимулювати поширення й розробку продуктових інновацій. В даному аспекті важливими виступають відновлення та підтримка аграрної науки і НДДКР для формування безперервного інноваційного процесу в аграрній сфері. Подібні заходи неможливі без значних фінансових вкладень та підтримки, але є ключовими складовими у реалізації інноваційного розвитку. Потребує модернізації і відновлення на сучасних організаційних засадах система наукових фундаментальних розробок, дослідних структур і господарств, дослідницького середовища;

5) підтримувати й формувати організаційні засади для вертикального і горизонтального об'єднання, які дозволяють примножувати економічні переваги для різних учасників глобальних процесів формування вартості (формування прямих торговельних операцій і відносин, асоціацій аграрних виробників, кооперативів, співробітництво для скасування бар'єрів у сфері переміщення продуктів, інформації).

6) інституціональним регулюючим інструментом для збільшення обсягу доданої вартості аграрними виробниками у короткостроковому періоду може виступати реструктуризація заходів і форм державної підтримки аграрного виробництва. Так світовий досвід підтверджує ефективність підтримки державою загальних служб, створених в аграрній сфері, що опікуються проблемами НДДКР та аграрними інноваціями, надають інспекційні послуги, здійснюють технічне обслуговування існуючої інфраструктури, реалізують маркетинг та просувають аграрну продукцію, займаються її зберіганням.

Висновки з даного дослідження. Держава як ключовий інститут в реалізації регулюючого впливу має сконцентруватися на формуванні сприятливого інноваційного бізнес-середовища, інвестиційного клімату, забезпечувати захист інтелектуальної власності та умови для залучення іноземних інвестицій; сприяти зростанню якості аграрної освіти і доходів працівників аграрних підприємств й сільських громад; прийнятті заходів для спрощення наявних регулятивних митних процедур; модернізації системи комунікацій і зв'язку, транспорту, логістичного забезпечення й відповідної інфраструктури.

В той же час, руйнування існуючої логістичної інфраструктури, проблеми експорту традиційної сільськогосподарської продукції, нові екологічні та споживчі стандарти глобального ринку щодо якості і умов виробництва аграрної продукції, зміна клімату, виснаження і погіршення в стані природних ресурсів, підвищення вартості засобів захисту посівних площ і мінеральних добрив, – здатні вносити корективи у сформовану структуру агропромислового виробництва.

В процесі формування елементів та інструментів інституціонального забезпечення інноваційної модернізації важливим вбачається формування ефективних інститутів та інституцій, які відповідатимуть критеріям системності й комплементарності при включенні в ієрархічну структуру інститутів та інституцій інноваційного спрямування. Недотримання критерію інституціональної системності обумовлює необхідність започаткування інституціональних змін або інституціональної реконструкції. Регулювання та інституціональне забезпечення економічної динаміки неможливо реалізувати без активної державної участі, що виступає детермінантою забезпечення стійких й адекватних умов діяльності суб'єктів ринку, створення інституціонального базису для інноваційної діяльності економічних суб'єктів, розвитку креативних сфер суспільного господарства, цифрових технологій.

Для збалансованого розвитку аграрної сфери першочерговим заходом є запровадження мотивів і стимулів для структурних трансформацій агровиробництва, активізації розвитку малих форм господарювання, інтеграційних виробничих процесів, використання конкурентних переваг еволюційного спрямування (високий рівень забезпечення ключовими видами продовольства і сировиною, зростання темпів аграрного виробництва протягом тривалого періоду, збільшення обсягів інвестицій, формування тенденції до зростання частки продукції з більшим обсягом доданої вартості). Загрозами для збалансованого відновлення агропромислового виробництва залишається висока ймовірність звуження внутрішнього

споживчого ринку і скорочення купівельної спроможності населення при зменшенні його чисельності; скорочення і блокування експорту продукції агросфери; зростання вартості матеріальних ресурсів й відповідне зростання собівартості вітчизняної аграрної продукції та цін на продовольство.

Список використаної літератури

1. Дементьев В.В., Вишневецкий В.П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. *Економічна теорія*. 2011. № 3. С.5-20.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь ; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. К. : НАН України, 2015. 336 с.
3. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуняк, Л.І. Курило. К. : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
4. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
5. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: ЛОГОС, 2003. 617 с.
6. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21–42.
7. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Перспективи модернізації аграрного сектору України. *Економіка України*. 2013. № 8 (261). С.64-76.
8. Denzau, A., North, D. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions? *Kyklos*. 1994. Vol. 47. № 1. P. 3–31.
9. Hodgson G. M. The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature*. 1998. Vol. 36. № 1. P. 166-192.
10. World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/310211570690546749/pdf/World-Development-Report-2020-Trading-for-Development-in-the-Age-of-Global-Value-Chains.pdf> (дата звернення: 25.09.2023).

References

- [1] Dementiev V.V., Vichnevckii B.P. (2011) *Why Ukraine the not innovative state: institutional analysis*. *Ekonomichna teoria*, vol.3, pp. 5-20.
- [2] Heyets V.M. (2015) *Innovatsiina Ukraina 2020* [Innovative Ukraine 2020], NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
- [3] Sabluk P.T., Shpikuliak, O.G., Kurilo, L.I. (2010) *Innovatiinai diulnist v agrarnii sferi:instutusionalnii aspekt* [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects], NNZ IAE, Kyiv. (in Ukrainian)
- [4] Fedulova L. (2020) Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects. *Economic Bulletin of the University*, vol. 44, pp. 42-49.
- [5] Chukhno, A. (2003) *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv. (in Ukrainian)
- [6] Shybravska, O.B., Prokopenko K.O. (2022) Ensuring food security of Ukraine: post-war context. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7. pp. 21–42.
- [7] Shybravska, O.B. & Prokopenko, K.O. (2013). *Percpektivy modernizathii agrarnogo sektory Ukrainy* [Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no 8, pp. 64-76.
- [8] Denzau A., North, D. (1994) Shared Mental Models: Ideologies and Institutions?, *Kyklos*, vol. 47, no 1, pp. 3-31.
- [9] Hodgson, G. M. (1998), The Approach of Institutional Economics, *Journal of Economic Literature*, vol. 36, no 1, pp. 166-192.

- [10] World Bank Group (2020), World Development Report 2020. Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Available at: URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/310211570690546749/pdf/World-Development-Report-2020-Trading-for-Development-in-the-Age-of-Global-Value-Chains.pdf> (accessed 25 September 2023).

Надійшла до редколегії 29.09.2023